

„A 19. századi magyar nemzetépítés elemeinek átértékelése új szempontok és új források alapján” című, NI 69207 szám alatt jelzett kutatási program szakmai zárójelentése

A 2007.11.01 és 2010. 11.30 között megvalósuló programunk során a szerződésben vállalt feladatokat sikerült maradéktalanul teljesítenünk és a kutatás három évében mindvégig az eredeti munkatervnek megfelelően folytattuk a közös kutatómunkát. A létrejött tudományos iskola a három év során biztosította a rendszeres tudományos együttműködést a történettudománynak, valamint az antropológiának a nemzeti szempont vizsgálata által összefogott és a közös projektben az egyes résztvevő kutatók által képviselt különböző részterületei között. A közös munka során prioritást élveztek az alapkutatások, valamint a tudományos modellalkotás, amelynek eredményeit hazai és külföldi szakmai konferenciákon ismertettük, publikációk formájában közreadtuk, és nem utolsósorban, bevezettük a felsőoktatásba.

A kutatás témájának meghatározásakor abból az általánosan elfogadott nézetből indultunk ki, hogy a modern nemzetek nem eleve adott és időtlen létezők, kiépülésük egy soktényezős, sokszereplős történeti folyamat eredménye, és ma ismert formájukat a 19. században elterjedt nacionalizmus hatására nyerték el. Míg számos európai példa alapján úgy tűnhet, hogy a modern nemzet egyik kritériumát homogén mivolta jelenti, a 19. századi Magyarországon a nemzetépítés folyamatát jellegzetesen átszövik a rendi világ korábbi eredetű, de továbbélő hagyományai, a hozzá kapcsolódó nemzetfelfogások értékrendjei, társadalmi intézményei, mentális struktúrái.

A 19. századi magyar nemzetépítés elemeinek értelmezése új szempontok és források alapján című kutatásunk éppen a fent jelzett pluralitás leírását, elemzését tűzte ki célul néhány konkrét, jól megragadható és e szempontból eddig kevésbé vizsgált kutatási területen. A különböző, egymástól nagymértékben eltérő vizsgálati terepektől és az őket egyúttal összekapcsoló közös elemzési kategóriák meghatározásától azt vártuk, hogy segítségükkel egy lehetséges új irányt jelölhetjük ki a magyarországi nemzetépítés leírásának és értelmezésének.

Az egyes részterületeken végzett kutatásaink azokat a *látószöveget* próbálták meghatározni, amelyekből a 19. századi társadalmi, politikai és szellemi élet „nemzeti ügynek” elkötelezett szereplői, körei a nemzetet – ezt az általuk részben vizsgált, részben

létrehozandó – tárgyat szemlélték illetve elképzelték. Míg ezek a látószögek eltérőek, egymáshoz képest változatosak, vajon az általuk lehetővé tett szemléletmód olyasvalamit teremtett-e, ami – a nacionalista ideológia elvárásának megfelelően – a homogenitás felé haladt? A kutatás eredményeinek nyomán erősen kételkedünk ebben. Ha a nemzetépítésre nem az eredménye, nem a teljesítménye felől tekintünk vissza (mely a 19. századi Magyarország esetében amúgy is felemás), hanem időben zajló és nem teleologikus folyamatként fogjuk fel, és gondolatban szinte újrátesszük, akkor kihagyott lehetőségek, alternatívák is láthatóvá válnak: olyan bűvópatakok, amelyeket csak a figyelmes szem lát, s különben észrevétlenek a nemzetépítés fősodrához képest.

Az általunk választott kutatási témák különösen alkalmasnak tűntek annak kimutatására, hogy míg a domináns nemzetépítő diskurzus egységes nemzeti kánon megteremtésén fáradozott, a korabeli társadalmi környezet kifejezetten olyan heterogén (rendi, felekezeti, nyelvi, kulturális stb.) elemekből épült fel, amelyek nem, vagy csak részben feleltek meg a kánonban megfogalmazódó nemzetkép egyneműsítő elvárásainak. A mai elméleti koncepciók szerint a nemzetet elsősorban diskurzusként gondoljuk el. Kutatásunk a modern nemzetet létrehozó diskurzusokat mint a korabeli társadalom eltérő nézeteinek és praxisainak különböző termékeit helyezte előtérbe: ennek fényében nem kisebb történeti probléma vált láthatóvá, mint magának a nemzetépítés folyamatának társadalmi beágyazottsága. Arra az ellentmondásra mutattunk ugyanis rá, amely a nemzetről szóló korabeli homogenizáló diskurzusok és az őket létrehozó komplex társadalmi háttér között feszült.

A látószögek, melyekből a 19. század emberei a nemzetre tekintettek – és ahonnan mi pillantunk őrájuk – a tekintet által átfogott téma sokszínűségéhez illő módon változatosak. A gazdaságtörténet, a történetírás, a tankönyvirodalom, a nemzeti szimbólumrendszer – olyan elemeinek, mint a nemzeti táj és az öltözködés, vagy akár az udvari kultúra és a színpadi szórakoztatás – történetében egyaránt nyíltak ilyen perspektívák. Forduljunk bárhová a 19. századi európai és magyar történelemben, szinte mindenütt a nemzet megteremtésének, ábrázolásának igyekezetével találkozunk – és annak tárgyiasult következményeivel, eredményeivel. A nemzet igen változatos *reprezentációi* tárulnak fel előttünk a korabeli szövegekben, képeken, előadásokban, megfajlásukhoz pedig – amint arra már utaltunk – a képzeteket, témákat, eszméket rendszeresen áramoltató diskurzusok elemzése adja kezünkbe a kulcsot.

Az empirikus, magyar történeti kutatásban az ismert nacionalizmuselméleteket társadalom- és kultúrtörténeti megközelítésben alkalmaztuk. Úgy láttuk, hogy az angolszász

modellek csak körültekintően adaptálhatók, mivel a magyar nemzet kialakulása nem olyan történelmi térben és kontextusban történt, mint a modellértékűnek tekinthető nemzeteké (az angolé, a franciáé), éppen ezért hangsúlyosan figyelembe kellett vennünk a 19. századi Kárpát-medence fent említett sajátosságait, valamint Magyarországnak a Habsburg Birodalomhoz való változó kötődéseit is. Bízunk abban, hogy munkánk – nemcsak empirikus részét, hanem módszertani hozadékát tekintve is – hasznos támpontokat nyújthat későbbi, más diszciplínák keretében és más kutatási területek, források vizsgálatát kitűző társadalomtudósok számára.

A tudományos iskola eredményeit bemutató publikációk

A tudományos iskola eredményeit több fórumon is sikerült megjelenítenünk a történettudományi kutatásban. Az általunk tartott rendezvényekről szóló híradások, valamint tudományos eredményeink folyamatos publikálása érdekében 2008-ban létrehoztuk a tudományos iskola honlapját (<http://www.nations.hu>), ahol az általunk szervezett konferenciák és műhelykonferenciák felhívásai, programjai, majd tartalmi mindenkire számára folyamatosan hozzáférhetővé váltak.

A kutatás alapját képező forrásfeltárás és a témánkra vonatkozó hazai, illetve nemzetközi szakirodalom összegyűjtését követően, 2009-ben a munka mintegy részeredményeként keletkezett közös bibliográfiának és az ennek alapján szerkesztett adatbázisunknak egy részét, a válogatott bibliográfiát szintén a kutatás honlapján tettük közzé, ugyanúgy, mint a forrásfeltáró munkához kapcsolódóan létrehozott – a magyar nyelvű politikai irodalom 1711 és 1848 közötti forrásokat tartalmazó – adatbázist. A csoport tagjai által írt – a kutatási témára vonatkozó – tanulmányok jegyzéke, valamint több tanulmány teljes szövege (pdf. formátumban) szintén megtalálható a honlapon, onnan letölthető.

Vállalásunk értelmében a csoport tagjai kutatási eredményeiket különböző szakfolyóiratokban, illetve könyvfejezetként és konferenciaként megjelenő tanulmányokban publikálták (16 tanulmány) mint ahogyan a zárójelentéshez csatolt *Közlemények* listája is mutatja. Ezek sorában külön kiemelő a *Nemzet és nemzetépités a 19. században* című, a *Korall Társadalomtörténeti Folyóirat* 2009-ben megjelent tematikus különszáma, amelynek gerincét kutatócsoportunk írásai adják.

Ugyanakkor a folyamatos kutatómunka eredményeként a csoport tagjai a szerződésben rögzített publikációs kötelezettségeken túlmenően olyan tanulmányokat is megjelentettek, amelyek a közös tervben rögzített konkrét témák kutatása során újonnan felmerülő

problémákra reflektálnak. Továbbá egy rövidebb szakfordítást (Koselleck, Reinhart: *“Nép, nemzet, nacionalizmus, tömeg”* In: Korall, 37. szám, 10. évf. 2009 pp: 5-16.), könyvrecenziót és három forráskiadványt is publikáltunk a kutatáshoz kapcsolódóan. Ez utóbbiak sorában az OTKA által biztosított anyagi támogatást felhasználva készült el Kovács Ákos András és Szűcs Zoltán Gábor szerkesztésében *„Lelkek az Elízium mezején.” Szövegek a 18. századi magyar politikai kultúra tanulmányozásához* címmel is egy hiánypótlónak szánt kötetünk, amely alapján a 18. század végi magyar politikai gondolkodás jellemzői, így a nemesi nacionalizmus kibontakozásának, illetve a modern nacionalizmus genezisének politikai nyelvezete, fogalomkészlete tanulmányozható. A kötetbe válogatott dokumentumok igen széles kört ölelnek fel a diétai felszólalásoktól kezdve a háborús röpiratokon át egészen a halottbúcsúztatókig. Ezeket a szerkesztők a jobb áttekinthetőség érdekében tíz nagyobb témába (fejezetbe) osztották. A 18. századi politikai irodalomról hasonló kiadvány még nem készült. A forrásszövegeket a szerkesztők a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest gyűjteményéből válogatták. E munkához nagy segítséget nyújtott maga a könyvtár is. A kötetet a szerkesztők úgy állították össze, hogy az egyetemi oktatásban is tematikusan használható legyen. Az oktatásban való alkalmazhatóságát a 2009/2010 –es tanévben már sikeresen tesztelték is a tudományos iskola által tartott egyik szemináriumon, ahol elsősorban a kötet alapját képező forrásszövegekkel dolgoztak.

A három éves kutatómunka legfontosabb eredménye azonban feltétlenül az Albert Réka, Czoch Gábor és Erdősi Péter által szerkesztett *Nemzeti látószögek a 19. századi Magyarországon* című 2010-ben megjelent tanulmánykötet, amely a hosszú 19. század magyar nemzetépítési folyamatát a csoport által kidolgozott egységes szempontrendszer szerint összegzi. A történettudomány nemzetközi fejlődése során előtérbe került új megközelítéseket alkalmazva elemeztük a magyarországi nemzetépítés folyamatát olyan konkrét részterületeken, amelyek eddig a nemzeti problematika szempontjából háttérben maradtak a magyar történettudományban. A 19. századi tankönyvirodalom, az udvari kultúra és a színpadi szórakoztatás, a politikai röpiratok, a gazdaságtörténet, a demográfiai adatok, a divat, illetve a kollektív reprezentációk, nevezetesen a nemzeti táj, egyaránt vizsgálódásunk terepéül szolgáltak. Az egyes részterületek több közös érintkezési pontja és összefüggése mellett három, a kutatási program központi problémakörének szemléletét általánosan meghatározó fő elemet körvonalaztunk. Eszerint a különböző területek kínálta heterogén forrásanyagra támaszkodva, a nemzetet diskurzusként vizsgáljuk; hangsúlyoztuk az egymással egyidejűleg és párhuzamosan létező nemzetfelfogásoknak a társadalmi-politikai kontextus által meghatározott többféleségét; végül pedig meghatároztuk azokat a különböző

nemzetfelfogásokban mindig kitapintható külső viszonyítási pontokat, az ún. „ők” mibenlétét, amivel szemben a „mi”, a saját nemzet definiálhatóvá és értelmezhetővé válik.

A kutatási téma megjelenítése az egyetemi oktatásban

A tudományos iskola eredményei közvetlenül hasznosultak a történettudományi oktatásban is, nem csupán azért, hogy az általunk szervezett konferenciákon, műhelykonferenciákon támogattuk és elősegítettük az egyetemi, illetve doktori hallgatók jelenlétét, hanem elsősorban az ELTE BTK Történeti Intézetének, illetve a Történettudományi Doktori Iskolájának képzésébe illeszkedő graduális és doktori tanórák keretében. Vállalásunknak megfelelően a kutatáshoz kapcsolódóan 2008-tól hirdettünk meg egyetemi szemináriumokat. Ezek tételes felsorolása, valamint a rövid tartalmi bemutatás a kutatás honlapján is megtekinthető. A kutatási eredményekre épülő szemináriumok közül a *Nemzetépítő diskurzusok a 19. századi Magyarországon* című formai okokból Czoch Gábor neve alatt került meghirdetésre, de a gyakorlatban a kutatócsoport minden tagja aktívan részt vállalt az oktatói munkában. Ezt a szemináriumot komoly hallgatói érdeklődés mellett tartottuk meg a 2008/2009-e, illetve a 2009/2010-es tanévben is. Ezen túl a kutatási témához kapcsolódóan külön szemináriumot tartott még egy-egy félévben Heltai Gyöngyi, Kovács Ákos, Klement Judit, Nádasdy Miklós. Czoch Gábor pedig angol nyelvű szemináriumot hirdetett meg elsősorban az Erasmus ösztöndíjas külföldi diákok részére, amelyben a kutatás eredményeit ismertette. Az OTKA által támogatott pályázatunk alapján létrejött tudományos iskola eredményei egyben jól illeszkedtek az Atelier Európai Historiográfia és Társadalomtudományok tanszék „Európai tér és várostörténet” című mesterképző szakirányához is, hiszen a mesterképzés hangsúlyos elemeinek egyike éppen a nemzet elméleti, európai történelem szintjén értelmezett problematikája. 2011 szeptemberétől indul az Atelier tanszék vezetésével egy *Erasmus-Mundus* nemzetközi mesterképzés, amelyben az ELTE-BTK mellett a párizsi École des Hautes Études en Sciences Sociales, a prágai Károly Egyetem és a Cataniai Egyetem vesz részt, ahol szintén komoly hangsúlyt kap az oktatásban a nemzet és a nacionalizmus problematikája. Ezáltal az OTKA támogatásával végzett kutatás eredményei a nemzetközi felsőoktatási képzés tananyagába is könnyen beágyazódhatnak, és hasznosíthatók lesznek.

A tudományos iskola oktatási és kutatási tevékenységének eredményességét bizonyítják továbbá azok a doktori disszertációk is, amelyek a projektben részt vevő három doktori hallgató munkája nyomán készültek el. A saját témára vonatkozó alapkutatások elvégzése

mellett, kisebb-nagyobb mértékben mindhárman támaszkodtak a tudományos iskola által létrehozott közös eredményekre is. Lajtai László a francia-magyar *co-tutelle* rendszerben írta meg *Az első magyar történelemtankönyvek nemzetdiskurzusa 1777-1848 / Le discours national dans les premiers manuels scolaires d'histoire hongroise 1777-1848* című disszertációját. (témavezetők: Sonkoly Gábor, ELTE Atelier és Christophe Prochasson, EHESS Paris), amelyet 2011 márciusában sikeresen meg is védett. Lukács Anikó 2010-ben leadta *Nemzeti divat Pesten a 19. században* című disszertációját (témavezető: Sonkoly Gábor), Pakot Levente pedig 2011-ben az *Egyéni életutak, családok, közösségek. Székelyföldi falusi társadalmak dinamikája a 19. század második felében* című doktori disszertációt (témavezető: Granasztói György, ELTE Atelier).

A kutatási projekt eredményeinek nemzetközi megismertetése

Az OTKA támogatásnak köszönhetően a csoport tagjai 2008-tól kezdődően kutatásokat folytattak külföldi könyvtárakban és levéltárakban is, valamint részt vettek nemzetközi munkacsoportok munkájában, illetve konferenciákon. Örömmel láttuk, hogy munkánk nemzetközi szakmai érdeklődést is keltett. A projekt résztvevői a saját kutatási témájukra alapozva, ugyanakkor abba beépítve a közös kutatómunka eredményeit több előadást tartottak mind hazai, mind külföldi konferenciákon. Az egyéni külföldi szerepelések megszervezésében kevésbé, de az azokat előkészítő, különböző külföldi intézményekben folytatott kutatómunka lehetővé tételében nagyban támaszkodtunk az OTKA által biztosított forrásokra is. A hazai és nemzetközi tudományos rendezvényeken való egyéni előadásaink listáját az 1-es számú függelék tartalmazza.

Jelentős eredményként könyveljük el, hogy kutatócsoportunk témavezetőjét a párizsi *Maison des Sciences de l'Homme*, illetve a vele szorosan együttműködő *Fondation Maison Suger* nagytekintélyű tudományos intézetek képviselői felkérték egy Párizsban tartandó olyan nemzetközi *workshop* megrendezésére, amelynek középpontjában projektünk tematikájának és eredményeink megvitatása, illetve a nemzetközi tudományos közvéleménnyel való megismertetése áll. A *workshop*-ot az általunk kutatott témakörökre alapozva az *EHESS* és *Maison Suger* képviselőinek segítségével szerveztük meg oly módon, hogy a kutatócsoportunk tagjai által bemutatott témák ismert külföldi szakértőit kértük fel egyrészt előadások megtartására, másrészt a vitában való részvételre. Ez biztosította számunkra annak a lehetőségét, hogy közös kutatásunk eredményeit nemzetközi fórumon mérettessük meg, új távlatokat nyitva egy tágasabb, európai keretben történő összehasonlítás előtt. A 2010

szeptember 17-18 között rendezett *workshop* anyagából idegen nyelvű tanulmánykötet készítését tervezzük. Az általunk megszerkesztett konferencia felhívás, valamint előadásaink absztraktjai a 3-as számú függelékben, a konferencia programja pedig a 2-es számú függelékben tekinthető meg.

Összegezve: nézetünk szerint az OTKA támogatásával létrehozott tudományos iskola kutatási tervének fő célja teljesült: a kortárs nacionalizmuselméletekből kiindulva, a nemzetközi kutatás problémafelvetéseihez több szálon is kapcsolódva, bemutattuk a 19. századi magyarországi nemzetépítés történetében a nacionalista diskurzusok egyneműsége és a társadalom sokszínűsége közötti feszültségeket, ezáltal tágabb történeti távlatba helyeztük az európai nemzetfogalmak jelenleg végbemenő átalakulását is. Ezt a nagyszabású problémát újszerű és jól körülhatárolt kutatási részterületekre szűkítettük le, s az itt elért konkrét eredmények alapján olyan modellt alkottunk, amelyet reményeink szerint a későbbi kutatások – akár a történettudományon kívül is – újabb és újabb terepeken hasznosíthatnak. Az OTKA támogatásának köszönhetően eredményeinket közvetlenül bevezethettük az egyetemi oktatásba és ugyanakkor megmérettethettük nemzetközi szakmai fórumokon is. Reményeink szerint a kutatás lezárása nem pusztán befejezést, hanem új kérdések felvetését, új problémák megfogalmazását eredményezi mind a projektben részt vállaló kutatók, mind pedig az eredményeinket megismerő egyetemi hallgatók és kollégák körében.

1. FÜGGELÉK

Egyéni konferenciaszereplések

Albert Réka:

Les Autres de la nation : approche anthropologique et historique címmel előadás a „Savoirs scientifiques et modes de construction des minorités nationales en Europe centrale” konferencián a Centre Français de Recherches en Sciences Sociales de Prague szervezésében (Prága, CEFRES, 2010. március 26-27.)

A „nemzeti gondolkodásmód” antropológiája címmel előadássorozat (Zempléni Andrással) a kolozsvári Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék szervezésében (Kolozsvár, Babes-Bolyai Tudományegyetem, 2011. január 10-15.)

Czoch Gábor:

Les enjeux de la naissance du terme centre ville en Hongrie, première moitié du 19ème siècle címmel előadás a „10th International Conference on Urban History, City and Society in European History” konferencián (Ghent, 2010. szeptember 1- 4.)

Lajtai László:

École et Nation dans la Hongrie d'avant 1848: la problématique des manuels scolaires d'histoire nationale dans un empire multiethnique címmel előadás az „École et nation. Inscriptions et dimensions impériales et coloniales” konferencián az Institut National de Recherche Pédagogique szervezésében. (Párizs, Sorbonne 2010. december 3.)

A nemzeti történelem definiálása a 19. század első felének Magyarországon címmel előadás a „Historiográfiai konferencia” rendezvényen a Debreceni Egyetem Történelmi Intézetének szervezésében. (Debrecen, 2010. november 25.)

„Nemzeti történelem” vagy nemzet és történelem? címmel „Az identitás történetének térbeli keretei” konferencián az MTA–ELTE Atelier, Európai Historiográfia és Társadalomtudományok Kutatócsoport szervezésében. (Budapest, Kossuth Klub, 2009. május 27–28.)

Kovács Ákos:

Egy életrajz eszmetörténeti értelmezésének lehetőségei – Debreczeni Bárány Péter címmel előadás a „Van a’ politikának és az igazgatás mesterségének is a’ maga poezissa, maga ideálja” – 18. századi műhelykonferencián. (ELTE BTK 2009. szeptember.)

Sonkoly Gábor:

Histories of historic urban centers címmel szekciószervezés és vezetés a „10th International Conference on Urban History, City and Society in European History” konferencián (Ghent, 2010. szeptember 1- 4.)

2. FÜGGELÉK

Colloque organisé en commun par la Fondation Maison des Sciences de l'Homme, l'Atelier de l'Université ELTE de Budapest (programme financé par OTKA NI 69207) et le Centre de Recherches Historiques (EHESS/CNRS)

17-18 septembre 2010

La construction parallèle et successive des identités nationales au 19e siècle.

Réflexions à partir du cas hongrois

17 septembre, FMSH, salle 214, 54 boulevard Raspail, 75006 Paris

9h 30: **Ouverture:** Marie-Élizabeth Ducreux, Judith Lyon-Caen, Hinnerk Bruhns, György Granasztói

Section I: *Littérature, théâtre, presse*

Président: André Burguière

10h-10h 30 : **Réka Albert** : *«Le Magyar est...» : élaboration et transmission d'une représentation nationale essentialiste en Hongrie au 19e siècle*

10h 30-11h: **Christian Jouhaud / Dinah Ribard**: *Les témoignages de l'identité : écriture et action*

11h : **Pause**

11h 15-11h 45 : **Gyöngyi Heltai** : *La mise en scène du sentiment national. Transferts culturels Paris-Buda et Pest (1860-1880)*

11h 45 : **Débat**

Section II : *Transferts culturels internationaux*

Président : Marie-Vic Ozouf-Marignier

14h-14h 30 : **Michael Werner** : *Importations, adaptations, croisements: le rôle des transferts culturels dans la construction de la nation*

14h 30- 15h : **Ákos Kovács** : *Les Lumières allemandes et les identités hongroises*

15h : **Pause**

15h 15-15h 45 : **Jordi Canal** : *Renaissance, invention, construction? : la genèse du nationalisme catalan en Espagne à la fin du 19e siècle*

15h45-16h15 : **Péter Erdósi** : *La Cour et la Nation. L'image de la Cour des Princes de Transylvanie des 16e-17e siècles dans l'historiographie hongroise du 19e siècle (en anglais)*

16h15 : **Discussion générale**

18 Septembre : Maison Suger, 16-18 rue Suger, 75006 Paris

Section III: *Historiographie*

Président: Jacques Revel

10h-10h30 : **Gábor Czoch** : *Les problèmes de la composition ethnique de la bourgeoisie en Hongrie au 19e siècle*

10h 30-11h : **László Lajtai L.** : *Représentations pédagogiques de l'histoire nationale dans la Hongrie d'avant 1848*

11h: **Pause**

11h15-11h45 : **André Burguière** : *Le roman des origines nationales en France du XVe au XIXe siècle. Une approche anthropologique*

11h45 - 12h15 : **Sabina Loriga** : *Variations sur les origines des Etrusques*

12h 15 : **Débat**

Section IV: *Economie, statistique*

Président: György Granasztói

14h30-15h : **Ferenc Sohajda** : *L'élaboration de l'appareil conceptuel de la statistique des nationalités durant les recensements de la population de la seconde moitié du 19e siècle*

15h- 15h 30 : **Levente Pakot** : *La représentation de la nation dans les publications statistiques de la seconde moitié du 19e siècle*

15h30 : **Pause**

15h 45-16h15 : **Judit Klement** : *Opinions concernant l'économie nationale dans la Monarchie austro-hongroise (en anglais)*

16h15 : **Discussion générale**

3. FÜGGELÉK

La construction parallèle et successive des identités nationales dans la Hongrie du 19e siècle

La découverte de la coexistence et de la concurrence de plusieurs processus et de plusieurs modes de construction de l'identité nationale hongroise au 19e siècle est à l'origine des recherches de l'équipe de l'Atelier franco-hongrois de l'Université ELTE de Budapest qui présente ce projet. La Hongrie de la Monarchie austro-hongroise, notoirement rétive à l'idéal de la congruence de la nation, du peuple et de l'état, est, nous semble-t-il, un terrain particulièrement propice à une saisie multipolaire de l'identité historique feuilletée des nations. Dans cette perspective, l'équipe s'est donné pour règle de diversifier tant les types de sources que les points de vue pour pouvoir accéder aux divers sédiments d'une construction qui s'apparente à un vaste bricolage historique au sens lévi-straussien du terme. Nous analysons aussi bien les textes de référence oubliés de l'enseignement de l'histoire que les pamphlets ou les tracts politiques occasionnels qui ont eu un impact social. Nous étudions aussi bien les débats suscités par les conventions économiques austro-hongroises que les « données » parlantes des statistiques nationales en voie d'institutionnalisation. Ces exemples indiquent déjà que nous explorons de préférence les lieux de production discrets et indirects des représentations de la nation hongroise. C'est dans cet esprit que nous privilégions l'étude de l'histoire du théâtre national et de la mode nationale, des représentations de la Cour royale et impériale, des idées nationales élaborées dans des villes en majorité germanophones, ainsi que de la genèse littéraire et du mode d'action émotionnel de ces représentations essentialistes de la nation qui ont si longtemps retenu l'attention des théoriciens du nationalisme. En dépit de l'éclectisme apparent de ces approches et de la multiplicité des sources qu'elles mettent à profit, nos recherches convergent vers un objectif commun : nous cherchons à cartographier les manifestations plus ou moins discrètes *des* consciences nationales de la Hongrie de cette époque, autrement dit à comprendre les pratiques culturelles locales qui ont constitué autant de réponses polyphoniques aux défis mondiaux ou européens de la modernisation, de l'urbanisation et de l'institutionnalisation de l'état-nation. Autant dire que l'atelier proposé sera aussi une première occasion pour mettre notre méthodologie multipolaire et notre conception de la construction historique feuilletée de la nation à l'épreuve d'une première comparaison internationale.

Réka Albert : *« Le Magyar est... ». Élaboration et transmission des représentations essentialistes en Hongrie au 19e siècle*

C'est la littérature bientôt relayée par une presse destinée principalement au grand public citadin lettré qui a élaboré et diffusé une variante paradoxale de la représentation essentialiste du "Hongrois" : elle définit anachroniquement son "caractère national" en le

liant au mode de vie rustique déjà étiolé des habitants de la Grande Plaine. En mettant à jour les éléments constitutifs et le mode de fonctionnement de cette représentation étonnamment prégnante qui masque d'autres conceptions de la nation ainsi que les réalités sociales fort hétéroclites de cette époque de modernisation de la Hongrie, nous chercherons à isoler quelques traits propres à la logique singulière du nationalisme culturel.

Gyöngyi Heltai : *La mise en scène du sentiment national. Transferts culturels Paris-Buda et Pest (1860-1880)*

György Molnár, directeur, initiateur et théoricien de premier Théâtre Populaire hongrois a visité Paris en 1863. Son expérience de la restructuration haussmannienne de la carte théâtrale parisienne a modifié le discours et la pratique en Hongrie quant aux moyens scéniques applicables pour la mise en scène du sentiment national. Jusqu'en 1863, le Théâtre Populaire (fondé en 1861) présentait surtout des drames folkloriques : le théâtre hongrois de cette époque avait pour mission de propager la langue et de renforcer le sentiment national. Après avoir vu les "grandes épopées militaires" dans les nouveaux théâtres « dignes de la France », Molnár propose l'emprunt des modèles parisiens à plusieurs niveaux : mise en scène « moderne », hiérarchie, topographie et gestion théâtrales, édifice et genres nouveaux, comme le drame militaire à grand spectacle, le drame national, ou encore, la féerie. Nous réfléchissons sur la réception de ce discours « cosmopolite » et sur l'influence de ces transferts sur le développement professionnel du théâtre populaire hongrois.

Péter Erdősi : *La Cour et la Nation. L'image de la Cour des Princes de Transylvanie des 16e-17e siècles dans l'historiographie hongroise du 19e siècle (en anglais)*

Nous chercherons à situer la problématique des cours de l'Europe prémoderne au regard des théories du nationalisme. Nous proposerons deux directions de recherche : (1) l'étude de la perception contemporaine de la cour des rois de Hongrie du 19e siècle, soit des Habsbourg régnant à Buda, telle qu'elle a été déterminée par l'opposition, le rapprochement et le lien contradictoire entre la nation hongroise et la dynastie; (2) l'analyse des représentations des cours médiévales et prémodernes de la Hongrie dans les travaux des historiens du 19e siècle. Ceux concernant la cour de Gyulafehérvár des 16e - 17e siècles nous permettront de formuler l'hypothèse suivante : l'image historique de cette cour transylvanienne aurait servi de contrepoids à celle de la cour impériale de Vienne-Budapest, soit du siège du pouvoir royal, en tant que figuration compensatoire du désir d'indépendance nationale.

László Lajtai L.: *Représentations pédagogiques de l'histoire nationale dans la Hongrie d'avant 1848*

Cette communication se donne pour but de réfléchir sur quelques questions touchant aux « traits caractéristiques » de l'histoire nationale hongroise, thème abordable par des approches épistémologiques, méthodologiques et idéologiques très différentes. On n'examinera qu'une des périodes cruciales de l'ancrage populaire d'un savoir longtemps

accumulé sur l'histoire nationale. Cette période englobe les décennies de mutations politiques, sociales, économiques et, surtout, culturelles qui précèdent la révolution nationale de 1848-1849. On donnera une brève vue d'ensemble des textes et des pratiques discursives au moyen desquels l'histoire des Hongrois et de la Hongrie a été enseignée, enfin en langue maternelle, dans les écoles hongroises d'avant 1848.

Gábor Czoch : *Les problèmes de la composition ethnique de la bourgeoisie en Hongrie au 19e siècle*

Dans le royaume de Hongrie du 19e siècle, une partie importante des citoyens était de langue allemande. Nous présenterons une analyse des représentations « nationales » de cette bourgeoisie ainsi que des opinions contemporaines –très critiques– concernant le développement des villes. Les discours et les débats politiques, d'une part, les manuels d'histoire de l'époque de l'autre nous serviront de sources.

Judit Klement : *Opinions concernant l'économie nationale dans la Monarchie austro-hongroise* (en anglais)

Le dualisme politique de la Monarchie Austro-hongroise se doublait d'un singulier dualisme économique. Les deux parties de l'empire avaient leur budget propre, mais elles formaient une zone douanière commune, elles disposaient d'une banque d'émission, d'une monnaie et d'un système fiscal communs. Les accords qui réglaient ces institutions devaient être renouvelés tous les dix ans, de sorte que la question de l'unité économique de la monarchie restait continuellement en suspens. Comment les acteurs de la vie économique autrichienne et hongroise concevaient leurs rôles et possibilités propres dans ce système, telle est la question que nous examinerons. En faisant valoir leurs propres intérêts, ou en les représentant, de quelle manière faisaient-ils appel aux intérêts nationaux respectifs alors même que c'est le marché commun de la Monarchie qui constituait leur environnement économique ?

Levente Pakot : *La représentation de la nation dans les publications statistiques de la seconde moitié du 19e siècle*

L'auteur de cet exposé examinera les études statistiques du 19e siècle fondées sur les données des recensements contemporains de la population. Il mettra en évidence la manière dont les statisticiens de cette époque ont utilisé les données en question et, ce faisant, ont rendu visible la nation. Son thème théorique privilégié sera l'interaction entre la construction de l'état et de la nation.

Ferenc Sohajda : *L'élaboration de l'appareil conceptuel de la statistique des nationalités durant les recensements de la population de la seconde moitié du 19e siècle*

L'exposé reconstituera le processus de préparation des recensements de population évoqués ainsi que les débats qui ont précédé l'élaboration des concepts *statistiques* de nation et nationalité. L'examen minutieux des débats entre statisticiens autrichiens et hongrois concernant la définition „correcte” de la nation permettra de montrer comment le

cadre impérial austro-hongrois a influé sur la formation de la notion hongroise de nation.

Miklós Nádasy : *Des religions reconnues aux Églises nationales : la réglementation des confessions au 19e siècle*

Dans cet exposé, on présentera les changements survenus dans la réglementation des activités confessionnelles au cours du 19e siècle, soit le processus au fil duquel les églises reconnues par l'état hongrois sont devenues „nationales”. On donnera des aperçus des politiques confessionnelles liées aux événements de 1848-49, au Compromis austro-hongrois de 1867 et aux changements des années 1890 en présentant les manifestations confessionnelles et les actes étatiques majeurs, les possibilités offertes par l'emprunt des modèles étrangers ainsi que la technique de la reconnaissance graduelle de certaines professions de foi, depuis l'octroi du label exclusif de „religion d'état” au catholicisme jusqu'à la validation officielle de la branche bosniaque de la „confession islamique”. Au cours de cet examen des liens entre l'identité nationale et les droits ecclésiastiques reconnus par l'état, on tentera également une esquisse des représentations que les confessions reconnues se font de la nation ainsi que de la nature leurs liens à l'état-nation.

Ákos Kovács : *Les Lumières allemandes et les identités hongroises*

Cet exposé sera centré sur la question de la complexité des Lumières européennes abordé ici par le biais de la migration de certains textes politiques, notamment du texte de Johann Ludwig Ewald et de sa réception. Moyennant l'investigation de ce type de processus de transfert culturel, on peut identifier les ressorts les plus importants d'une nouvelle conceptualisation de la nation hongroise ainsi que de la naissance d'un vocabulaire politique moderne apte à décrire un nouveau phénomène tel que la communauté politique.